

CHOG'ISHTIRILAYOTGAN TILLARDA GENDER MUNOSABATLARNI IFODA ETUVCHI MAQOLLARNING ASIMMETRIK VA SIMMETRIK XUSUSIYATLARI

Abdullayeva Munojot Muxtorovna, O'zbekiston Respublikasi IIV
Akademiyasi "O'zbek tili va xorijiy tillar" kafedrasida katta
o'qituvchisi

ASYMMETRICAL AND SYMMETRIC CHARACTERISTICS OF PROVERBS EXPRESSING GENDER RELATIONS IN LANGUAGES OF DIFFERENT SYSTEMS

Abdullaeva Munojot Mukhtorovna, Senior teacher of the Academy
Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan
department of "Uzbek language and foreign languages"

АСИММЕТРИЧНЫЕ И СИММЕТРИЧНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОСЛОВИЦ, ВЫРАЖАЮЩИХ ГЕНДЕРНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В ЯЗЫКАХ РАЗНЫХ СИСТЕМ

Абдуллаева Муножот Мухторовна, старший преподаватель
кафедры "Узбекский язык и иностранные языки" Академии
МВД Республики Узбекистан

Annotatsiya: maqolada ingliz, rus va o'zbek tillarida gender munosabatlarni ifoda etuvchi maqollarning asimetrik hamda simmetrik xususiyatlarini ochib berish orqali gender lakunarligi hodisasining maqol matnida gender juftliklari bo'lmagan, hamda maqolda genderni aniq ifoda etuvchi leksik birlik qatnashmagan nominatsiyalarning mavjudligi ularni gender lakunar birliklari sifatida tavsiflashga imkon berilish kabi xususiyatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: maqol, gender munosabatlar, asimmetriya, simmetriya, lakuna, gender juftlik, parallelizm, nomutanosiblik, tenglik.

Abstract: The article reveals features of the phenomenon of gender lacunarity, such as the presence of nominations in which there are no gender pairs in the proverbial text, and in the proverb the lexical unit, which clearly represents gender, does not participate, by revealing asymmetric and symmetrical features of Proverbs expressing gender relations in English, Russian and Uzbek languages.

Key words: proverb, gender relations, asymmetry, symmetry, lacuna, gender pair, parallelism, imbalance, equality

Аннотация: в данной статье путем выявления асимметричных и симметричных особенностей пословиц, выражающих гендерные отношения в английском, русском и узбекском языках, характеризуется феномен гендерной лакунарности наличием в тексте пословицы существительных без родовых пар, а также без лексического единица, четко выражающая род в пословице, что делает их гендерно-лакунарными единицами.

Ключевые слова: пословица, гендерные отношения, асимметрия, симметрия,

<https://orcid.org/0009-0007-7638-6906>

e-mail:
mundil1326@gmail.com

KIRISH. Simmetriya-asimmetriya tamoyili tabiatni, shuningdek, vaqt, harakat, makon nazariyalarini o'rganishning asosiy universal prinsipidir. Ushbu tamoyilning tushunilishi ilmiy dunyoqarashning inqilobiy, fundamental kashfiyotlari va yutuqlaridan biri deb hisoblash uchun barcha asoslar mavjud. Simmetriya deganda obyektiv borliqda narsa va hodisalarning tartiblili, muntazamligi, bir xilligi kabi tushunchalar tushuniladi.

Simmetriya muntazamlilik, saqlanish, o'zgarmaslik bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u barqarorlikning namoyon bo'lishi, muvozanat holatidir. Asimmetriya "tartibni, muntazamlilikni, ma'lum bir xilma-xillikni buzishni aks ettiradi. Asimmetriyada ko'p o'lchovli va turli xil bog'lanishlar bilan bog'liq bo'lgan muvozanat va barqarorlikning buzilishi namoyon bo'ladi".

Tilshunoslikda simmetriya va asimmetriya fenomenlariga tilshunos olimlarimiz tomonidan ta'rif va tavsiflar berib o'tilgan. Avvalo, simmetriya – bu geometriya, grafik dizayn, me'morchilik va san'at kabi fanlarga oid tushuncha hisoblanib, deyarli barcha fanlar doirasida ushbu terminning qo'llanilishini kuzatamiz.

Asimmetriyani tushunish simmetriyaga bog'liq. Simmetriyaning asosiy xususiyati – muvozanat hisoblanadi. Asimmetriya simmetriyaning barcha belgilarining obyektivo'qligi bilan hosil bo'ladi. Asimmetriya simmetriyaga qarama-qarshi namoyon bo'ladi. Asimmetriya va simmetriya o'zaro bir butun obyektiv borliqning ikkita nuqtasi hisoblanib, doimo birlikda va bir-biriga qarama-qarshi namoyon bo'ladi. Yuqoridagi ta'riflarga suyanganda biz simmetriya va asimmetriya terminlarini til hodisalari uchun ham taalluqli deb ham ayta olamiz. Tilshunoslik uchun ham simmetriya va asimmetriya hodisalari taalluqlidir.

Simmetriya hodisasi nuqtayi nazaridan shuni ham anglash mumkinki, sathlararo til birliklari o'rtasida o'zaro bir-biriga mos va o'xshash, tartib va tenglikka ega bo'lgan xususiyatlar, tamoyillar, metodlar nazarda tutiladi. "Simmetriya" termini ostida muvozanatning borligi, bir-biriga mosligi va nomutanosibligini tilshunoslikning har bir sathida kuzatish mumkin. Til – so'z boyligi uchun xizmat qila oladigan birlik sifatida e'tiborga olinadi.

TAHLIL VA NATIJALAR. Tilshunoslikda simmetriya va asimmetrik hodisalar ustida bir qancha olimlar izlanishlar olib borishgan va o'z fikr-mulohazalarini ilgari surishgan. Chunonchi, simmetriya, A.Kretovning fikriga ko'ra, til sistemasining muvozanat va muntazamliligini ifodalash uchun ishlatiladi. Til unsurlari o'rtasida simmetrik aloqalar, qoidalar va munosabatlar mavjud bo'lib, bu tilning tuzilishini va ishlashini tushunishga yordam beradi.

XX asr tilshunosligida fundamental yutuq, shak-shubhasiz, lingvistik asimmetriya g'oyasini birinchi marta tilshunoslikka taqdim etgan Ferdinand de Sossyurning goyasidir, keyin bu g'oya Sh.Balli, S.Karsevskiy, V.Gak, G.Avramov, A.Likov va boshqalar tomonidan mustahkamlandi. Til birliklarining asimmetriya mohiyatini tahlil qilgan va ko'rib chiqqanlar ham ular edi. G.Abramov simmetriya va asimmetriya kategoriyalarini tahlil qilib, asimmetriya tipologiyasini ishlab chiqdi. Keyinchalik V.Gak tadqiqotini davom ettirdi va simmetriyaning uchta turi mavjudligini taklif qildi va boshqa asimmetriya turlarini ko'rib chiqdi. U til tizimining asimmetriyasi ko'rinishini, tizim bo'g'inlari tengsizligining rivojlanishini, tizim bo'g'inlarining tengsizligini, yadro (markaz/yadro) va periferiyaning mavjudligini bir toifaga olib keladi.

Asimmetriya va simmetriya fenomenalari til sathlarining har biri uchun birdek taalluqli bo'lib, bu hodisalardan til birliklari doirasida bir qanchasini tarixiylik va zamonaviy tilshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilish maqsadga muvofiq deb hisoblagan holda, turli tizimdagi tillarda gender munosabatlarni ifoda etuvchi maqollarda bu hodisani aks etishiga alohida e'tiborimizni qaratdik.

Gender asimmetriyasi erkak/ayol tamoyillarini og'zaki ifodalovchi gender birliklarining teng bo'lmagan vakili bo'lgan taqdirda tizimni tashkil etish darajasida gender tengsizligi mavjudligini ko'rsatadi.

Tizimning kichik guruhining har bir guruhida nominatsiyalarni tashkil etish ikkita aniq usuldan biri bilan amalga oshiriladi: gender juftligi yoki lakunar birlik. Gender juftligi erkak va ayol shaxslarning juftlashgan ismlarini o'z ichiga oladi, mos ravishda nominatsiyalarni tashkil etishning belgilangan turi gender simmetriyasining mavjudligini anglatadi.

Differensial belgisiga, gender juftligiga kiritilgan nominatsiyalar bir xil integral qiymatga ega ya'ni erkak / ayol ega.

Masalan, parent, родитель, ota-ona gender juftliklarida "ota-ona" integral qiymati bir xil, jins belgisi esa mos ravishda farqlanadi. Father, ota, отец – erkak; mother, мать, ona – ayol jinsiga mansub.

Gender juftliklar o'zlarining matn mujassamlanishini ikkita ko'rinishda ifoda etadi.

Gender juftlikning birinchi ko'rinishi aniq xususiyatga ega: juftlikning tarkibiy qismlari bir xil maqolda ifoda etiladi. Masalan:

Первую дочь бери – по **отцу**, по **матери**, а вторую – по сестре!

Баба пляшет, а **дед** плачет.

A good **wife** makes a good **husband**.

Like **father (mother)**, like **son (daughter)**.

Yomon farzand **ota-onani** yerga qaratay, yaxshi farzand **ota-onani** elga oralatay.

Yomon **erkak** to'y buzay, yomon **xotin** – uy.

Yuqorida keltirilgan maqollarda shuni ko'rish mumkinki, chog'ishtirilayotgan tillarda ifoda etilgan har bir maqolda gender komponentli maqollarning tarkibiy qismlari barchasida o'xshashdir, masalan rus tilida отец va мать, баба va дед, ingliz tilida esa wife - husband , mother – father, son - daughter bilan, o'zbek tilida esa ota – ona, erkak – xotin o'zaro simmetrik xoslikni ifoda etmoqda.

Gender komponentli maqollarning ikkinchi ko'rinishi yashirin xarakterga ega bo'lib, maqolning tarkibiy qismlari chog'ishtirilayotgan tillarda turli xil maqollar orqali ifoda etiladi. Shu bilan birga bunday ko'rinishda ifoda etilgan maqollar asimmetrik xususiyatga ham ega bo'ladi, ya'ni gender komponentlarida nomutanosibliklar seziladi, bu bilan maqollarda ota-ona, o'gil-qiz, aka-uka, opa-singil va shu kabi simmetrik tenglik kuzatilmaydi, balki ota-o'gil, ona-qiz kabi nomutanosiblik kuzatiladi. Bunday asimmetrik xususiyatlarni chog'ishtirilayotgan tillarda qiyoslash, yoki chog'ishtirish jarayonida aniqlash mumkin. Masalan,

Каков **батюшка**, таковы у него и **детки**;

Какова **мать**, таковы и **детки**;

Like **mother**, like **daughter**;

Onasiga qarab **qizini** ol.

Yuqoridagi misollarda maqollar matnlarida gender asimmetriyasining asosiy ko'rinishlaridan biri gender lakunarligidir. "Gender lakunarligi"

(lacuna/lacunarity) atamasi hozirda tilshunoslikda ham tillararo, ham til interferensiyasi lakunarligi nuqtayi nazaridan muayyan bir ta'rifga ega emas. Bu borada dunyo tilshunoslari turlicha qarashlarga ega. Jumladan, intralingvistik gender lakunarligi M.P.Alekseeva va E.G.Basalayevalarning "Gender komponentining semantizatsiyasida lakunarlik hodisasi" deb nomlangan ilmiy tadqiqot ishida gender lakunarlik maqolda faqat bitta a'zoning mavjudligi deb ta'riflanadi. Bu esa mualliflarning fikriga ko'ra, "jins bilan bog'liq lisoniy leksik lakunalar mavjudligi haqida fikr bildirish" imkonini beradi.

Qisqa qilib aytganda gender lakunarlik jins kategoriyasida juftlikni emas, balki toq'likni talab etadi.

Quyida ingliz, rus va o'zbek tillarida fikrimizga dalil bo'luvchi misollarni keltirib o'tamiz. Masalan:

The **wife** is the key of the house.

A good **woman** is worth (if she were sold) the fairest crown that's made of pure gold.

Хорошая **баба** – праздник, плохая – поминки.

Родился **сын**, как белый сыр.

Yomon **xotin** – dardsiz kasal.

Hunarli **yigit** – mevali daraxt.

Muayyan tilning o'ziga xos xususiyatlarini, ayniqsa GMIEMlarni tahlili jarayonida intralingvistik nuqtayi nazaridan gender lakunarligi hodisasi kuzatiladi. Bunda maqollarning gender lakunarlik muayyan maqol strukturasi, unda qo'llanilgan gender komponentining belgilangan birliklarini bir-biriga o'zaro bog'lash usuli sifatida xizmat qiladi.

Maqollarda simmetrik va asimmetrik hodisasi nafaqat genderni anglatuvchi leksik birliklarning qo'llanilishida, balki maqol strukturasi ham yaqqol namoyon bo'ladi. Maqollarda simmetriya hodisasi: maqollarda grammatik va semantik tenglik va uyg'unlikni anglatadi. Simmetrik maqollar ko'pincha muvozanatli (balanced) yoki aks ettirilgan (mirrored) shaklida bo'lib, bu ularni yanada ritmik va eslab qolishni osonlashtirishi mumkin. Maqollarda simmetriyaga parallelizm, xiazm, antiteza, takror, antimetabola, o'xshatish kabi stilistik vositalar qo'llash orqali erishish mumkin. Masalan:

Man proposes, God disposes.
A son is a son till he takes him a wife, a daughter is
a daughter all of her life.
Men are from Mars, women are from Venus.

Like father, like son.

Дочке – золото, брату – серебро.
Муж без жены – что гусли без струн.
Муж голова, жена душа.

Мужчину украшает ум, женщину – красота.

Bola – loy, ona – kulol.

Epli qizdan qolma,

Sepli qizni olma.

It – vafo, xotin – jafo.

Otasi tentakning birisi – tentak,

Onasi tentakning barisi – tentak.

Asimmetrik maqollar ifodasida mutanosiblik ko'zga tashlanmaydi yoki parallel tuzilishga ega bo'lmaydi. Ular taqqoslaganda nomutanosiblikni o'z ichiga olishi mumkin yoki ularning shaklida aniq struktura ko'zga tashlanmaydi. Asimmetrik maqollar ba'zan murakkabroq tuzilishga ega ekanliklari hamda o'ziga xosligi bilan ham simmetrik maqollardan farq qiladi. Masalan,

Behind every successful man is a strong woman.

When a fool goes to the bath, he forgets to wash his face.

A woman's work is never done.

Хитрую бабу и на лошади не объедешь.

Баба слезами беде помогает.

Для поговорки мужик в Москву пешый пошел.

Qizim uyda, qilig'i tuzda.

Tul xotinning boshida turna tezaklar.

Epli xotin uyni tutar orasta,

Epsizida uy to'rida latta-putta.

Simmetrik va asimmetrik maqollar muloqotda alohida maqsadlarga xizmat qiladi. Simmetrik maqollar ko'pincha aniqlik, ritm va muvozanatni ta'kidlab, ularni osongina esda qolarli qilsa, asimmetrik maqollar, ba'zan murakkabroq bo'lsa-da, kuchli tasvir va o'ziga xos urg'u yaratishi mumkin. Har ikki tur ham madaniyatlar va tillararo xalqona donolikni yanada boyitishda muhim rol o'ynaydi.

XULOSA. Gender komponentli maqollarning asimmetrik va simmetrik xususiyatlari, ularning tabiati, ular orqali voqealanuvchi makon, zamon, harakat kabi tushunchalarni o'zida mujassam etgan universal hodisadir. Simmetriya gender munosabatli maqollarni sintaktik qurilishida muntazamlilikni, gap qurilishini saqlab qoluvchi tamoyildir.

Gender lakunarlik esa, genderga oid aniq ma'lumotlarni olib tashlash maqollarni yanada universal va hamma uchun qo'llaniladigan qiladi, gender stereotiplari va tarafkashliklarni davom ettirishdan qochishga yordam beradi, gender tengligi va xilma-xillikka qaratilgan global tendensiya neytral yoki inklyuziv tildan foydalanishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Baxtiyorova S. Simmetriya va asimmetriya terminlarining tilshunoslikdagi o'rni, ta'rifi, ahamiyati. *Международный научный журнал №5(100), часть 2. Научный импульс. Декабрь, 2022, -С 1463.*
2. Gak V. Interlanguage asymmetry and the prognostication of transformations in translation. In: Zlateva, Palma (ed.): *Translation as Social Action.* London: Routledge, 1993, p. 32-39.
3. Mirzayev T. va boshqalar. O'zbek xalq maqollari.-Toshkent. SHARQ, 2005.-B 512.
4. William Carew Hazlitt. *English Proverbs and Proverbial Phrases.*- Reeves and Turner, 1907. – P 580.
5. Алексеева М.П, Басалаева Е.Г. Явление лакунарности в семантизации гендерного компонента. *Межвузовский сборник научных трудов.* – Новосибирск: изд-во НГПУ, 2009. – С. 173–179.
6. Вейль Г. Симметрия. Перевод с английского. Москва. Наука, 2007. С 192.
7. Даль.В. *Пословицы Русского народа.* - Москва: Художественная литература, 1989. – 433с.
8. Сонин А.С. *Постижение совершенства: симметрия, асимметрия, дисимметрия, антисимметрия.* М.: УРСС, 2014. Москва. – 208 с.